

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ

(MERSIN UNIVERSITY RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY)

KAAM

YAYINLARI

OLBA
V

MERSİN
2002

KAAM YAYINLARI
OLBA
V

©2002 Mersin/Türkiye
ISSN 1301-7667

OLBA dergisi hakemlidir ve
Üniversitelerarası kurul başkanlığının tanımladığı
hakemli dergi standardına uygun olarak,
Mayıs ve Haziran aylarında olmak üzere,
yılda iki sayı basılmaktadır.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya
edilemez. Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans
gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde
yada KAAM tarafından dağıtılan broşürlerde bildirilmiş olan
formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address
or brochures distributed by KAAM

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen
makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:
Prof. Dr. Serra Durugönlü
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

DİĞER İLETİŞİM ADRESLERİ

Other Correspondance Addresses

Tel:00.90.324.361 00 01 (10 Lines)/162-163 or 372

Fax: 00.90.324.361 00 46

www.kaam.mersin.edu.tr
kaam@mersin.edu.tr

Yardımlarından dolayı Ceyhun Közleme'ye teşekkür ederiz.

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-V

MERSİN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-V

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN

MERSİN
2002

OLBA V
İÇİNDEKİLER/CONTENTS

A. Semih Güneri (Lev. 1-33).....1 1987 Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve 1985-1997 Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar Işığında, Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasındaki Kültürel İlişkiler	1
Engin Akdeniz (Lev. 34).....59 Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Büyük Menderes Havzası'ndaki Kültürel Yapılanma ve Orta Kalkolitik Çağ Problemi	59
Suat Ateşlier (Lev. 35-39).....77 Pers Ölü Gömme Geleneğinde "Cenaze-Harmamaksa'ları"	77
Emel Erten (Lev. 40).....97 Silifke Müzesi Koleksiyonundan Cam Kase	97
Ayşe Aydın (Lev. 41-45).....105 Çatiören Kilisesi	105

NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞLARDA BÜYÜK MENDERES
HAVZASI'NDAKİ KÜLTÜREL YAPILANMA VE
ORTA KALKOLİTİK ÇAĞ PROBLEMİ
(Lev. 34)

*Engin Akdeniz

Zusammenfassung

Über die vor der spatkalkolithischen Zeitalters ansetzende Zeitspanne der Maander (Büyük Menderes)-Ebene, die aus der Gegend des Maander (Büyük Menderes)-Flusses besteht, ist wenig bekannt. Verschiedene Funde die als neolithisch datiert werden sind fragwürdig. Die Zahl der Siedlungen, die Informationen über das neolithische sowie das frühkalkolithische Zeitalter übermitteln, ist gering. In der spatkalkolithischen Zeit werden kulturelle Entwicklungen in der Ebene sichtbar. Dieses Zeitalter ist eine Zeit wichtiger Veränderungen der Zahl und Dimension der damaligen Siedlungen. Auch die Qualität der kleinen Funde steigt erheblich. Die Ausgrabungen in Beycesultan, Aphrodisias und die begrenzte Ausgrabung in Kusura bringen Vorteile um diese Kulturen besser zu verstehen. Vor allem die Siedlung in Beycesultan hat sich als eine "Vorzeigekultur" der spatkalkolithischen Zeit herausgestellt. Das Hauptproblem entspringt aber aus dem Wurzeln des "spatkalkolithischen Kultur in Beycesultan". Hierzu gibt es verschiedene Meinungen wie, dass sich diese Kultur aus den früheren Kulturen der Maander (Büyük Menderes)-Ebene heraus entwickelt habe; dass eingewanderte Kulturen sie auf die Ebene brachten oder dass sich die Kultur aus den Kulturen der "Göller Bölgesi" heraus entwickelt habe usw.. Auf der Suche nach den Ursprüngen der Kulturen der Maander (Büyük Menderes)-Ebene, vor allem aber der "spatkalkolithischen Kultur in Beycesultan" stoßen wir auf den Ausdruck "mittelkalkolithisches Zeitalter". Diesen Ausdruck, der für verschiedene Gebiete Anatoliens benutzt wird, kann man auch für die Maander (Büyük Menderes)-Ebene und Umgebung verwenden. Somit muß die 2000 jährige Zeit, die für das "spatkalkolithische" Zeitalter in Beycesultan" angegeben wird, auch neu in Augenschein genommen werden.

Giriş

25.000 km²'lik bir alanı dolaşarak Ege Denizi'ne ulaşan 600 km. uzunluğundaki Büyük Menderes Irmağı Ege Bölgesi'nin en uzun akarsuyudur. İrmak, Strabon'un da belirttiği gibi Dinar-Sandıklı arasındaki yüksek araziden doğar¹. Daha sonra birkaç kol tarafından beslenerek önce güneye, ardından batıya yönelir ve aynı adla anılan çöküntü ovasını oluşturur. Dandalas Çayı (Morsynos), Akçay (Harpasos) ve Çine Çayı (Marsyas) ovanın güneyinden Büyük Menderes'le birleşir. İrmak, Germencik-Söke arasında güneybatıya yönelerek Bafa Gölü'nün batısından denize dökülür. Büyük Menderes Irmağı'nın çevresindeki alan "Büyük Menderes Havzası" olarak adlandırılır. Havza arkeolojik açıdan aşağı, orta ve yukarı olmak üzere üç ana coğrafi bölümle incelenebilir. Ancak bazı araştırmacılar, Orta Büyük Menderes içerisindeki toprakları Aşağı Büyük Menderes kapsamında değerlendirmektedirler². Yukarı Büyük Menderes'in durumu da tartışmalıdır. Coğrafyacılar genelde Denizli çevresini "Yukarı Büyük Menderes Havzası" kabul etmekte, daha kuzey ve kuzeydoğudaki kesimleri ise havza özelliklerine sahip olmadığı için havza dışında ele almakta ve "Yukarı Çığır" adıyla anmaktadırlar. Bu çalışmada da havza, "Aşağı Büyük Menderes Havzası", "Orta

*Yrd.Doç.Dr. Engin Akdeniz, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 09010 Aytepe, Aydın/TÜRKİYE

1 Strabon VIII kitap, 15.

2 Büyük Menderes Havzası'nın özellikle aşağı ve orta kesimlerinin coğrafya bilgileri için bkz: Göney 1975, 8 vd.

Büyük Menderes Havzası”, “Yukarı Büyük Menderes Havzası ve Yukarı Çığır” olmak üzere üç bölümde incelenmiştir.

Büyük Menderes Havzası’nda Prehistorik yerleşimlere yönelik araştırmalar Klasik Arkeolojiyle ilgili olanlara oranla oldukça geç tarihlerde başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren araştırmacıların, özellikle de batılı seyyahların ilgisi antik kentler üzerinde yoğunlaşmış, hatta buralarda kazılar yapılmıştır. Havzada ilk prehistorik kazı ise 1935-1937 yılları arasında Lamb tarafından Kusura’da gerçekleştirilmiştir³. Kusura kazıları Batı Anadolu’nun prehistoryasını tanımayı sağlayan ilk araştırmalardandır.

Mellaart’ın Güneybatı Anadolu’da geniş bir alanda yürüttüğü yüzey araştırmaları da bölgenin özellikle yukarı kesimlerinin prehistoryasının anlaşılmasına yardımcı olmuş önemli bir çalışmadır⁴. French’in 1959 ve 1960’da İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli illerinin bir bölümünde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında bölgenin özellikle erken dönem kültürleri hakkında bazı bilgiler edinilmiştir⁵. Mellaart’ın Lloyd ile birlikte gerçekleştirdiği ve 1954’de başlayıp 1956 yılında sona eren Beycesultan kazıları sayesinde havzanın olduğu kadar tüm Güneybatı Anadolu’nun da prehistoryası şekillenmeye başlamıştır⁶. Kazıda uygulanan bazı yöntem ve sonuçlar tartışmalı, kazının yapılma amacını oluşturan sorunlar çözümlenememiş olsa da ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, küçük buluntular Güneybatı Anadolu’nun kültürel yapılanmasının anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Kazılar sırasında çevrede sürdürülen yüzey araştırmalarında saptanan yerleşimler kültürel yayılımı bir ölçüde gözler önüne sermiştir. Havza genelindeki toplam 129 yerleşimden önemli bir bölümü, yaklaşık 3/2’si Beycesultan ekibinin yüzey araştırmalarında incelenmiştir⁷.

3 Kusura, Büyük Menderes’in Yukarı Çığırı’nda, Afyon’un 55 km. güneybatısında, Sandıklı Ovası’nda, Sandıklı’nın 13 km. güneyinde Kusura (Doğansu) Köyü yakınlarındadır. Höyük, kazıldığı dönemde 14 m. yüksekliğinde, yaklaşık 400 m. çapında olmasına karşın zamanımızda oldukça tahrip edilmiş ve alçalmıştır. Kazılar 1936-1937 yılları arasında Cambridge Üniversitesi adına W. Lamb tarafından sürdürülmüştür. Lamb 1937, 1 vd.; 1938, 217 vd.

4 Mellaart 1954, 175 vd.

5 French 1965, 15 vd.

6 Beycesultan, Büyük Menderes’in Yukarı Çığırı’nda, Denizli’ye bağlı Çivril İlçesi’nin 5 km. güney-güneybatısında, Çivril-Denizli Karayolu’nun yaklaşık 200 m. batısında, Kocayaka Köyü yakınlarındadır. İki tepeden meydana gelen höyüğün denizden yüksekliği 840 m., kazı yapıldığı dönemdeki genişliği 40 dönüm, yüksekliği ise 35 m. idi. Kazılar 1954-1959 yılları arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına S. Lloyd ve J. Mellaart tarafından yönetilmiştir.

7 Burada belirttiğimiz 129 yerleşim tarafımızdan Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak tamamlanan doktora tezindeki verilere dayanmaktadır (Akdeniz 1999). Bu sayı özellikle Yukarı Büyük Menderes Havzası’nda ve Yukarı Çığır’da henüz yayınlanmayan çok sayıda yerleşimle artacaktır. Büyük Menderes’in Yukarı Çığırı’nda, Çivril civarındaki höyükler hakkındaki bilgiler merhum arkeolog Hakan Kale tarafından verilmiştir. Kendisini bu vesileyle bir kez daha anmak istiyorum. Ayrıca Müze Müdürlükleriyle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları tarafından yapılan çalışmalarla Denizli Acıpayam Gargın Höyük, Çivril Alan Höyük, Çıkılı Höyük, Gümüşsu Höyük, Serinhisar Sarı Höyük, Çardak Gölcük Höyüğü, Bozkurt Yenibağlar Höyüğü, Sarayköy Kocahöyük, Merkez Baklan Höyük ve Kodare Höyük’lerin varlığı tespit edilmiştir. Bu höyükler hakkında verdiği bilgilerden dolayı Prof. Dr. Abdullah Yaylalı’ya teşekkür ederim.

Havzada kazısı yapılan üçüncü prehistorik merkez Aphrodisiasdır⁸. Burada Pekmeztepe, Akropolis ve sınırlı olarak Kuşkalesi'nde yürütülen kazılar, genel özellikleriyle Beycesultan'a benzese de dönem dönem kendine özgü niteliklere sahip bir kültürle karşı karşıya kalındığını göstermiştir. Ayrıca Dandalas Vadisi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bazı prehistorik yerleşimler ilk kez incelenmiştir⁹. Aphrodisias'ın güneydoğusunda, Tavas yakınlarında yer alan Karahisar Höyük'te 1985 yılında yapılan Müze kazısı da yöre kültürünün anlaşılmasını sağlamıştır¹⁰. Bu kazıdan çıkarılan eserlerle Karacasu çevresinde bulunan ve büyük bölümü yayınlanmayan eserler, tarafımızdan değerlendirilmektedir. Orta Büyük Menderes'deki bir başka yerleşim olan Yassı Höyük'de 1997 yılında Refik Duru tarafından başlatılan kurtarma kazısının ayrıntılı sonuçları ise henüz tüm olarak yayınlanmamıştır¹¹.

Prehistorik kazıların yapıldığı Kusura ve Beycesultan, Menderes'in Yukarı Çığırı'nda, Aphrodisias ise havzanın orta kesimlerinde yer almaktadır. Aphrodisias'dan Miletos'a kadar uzanan geniş coğrafyada ve aradaki Akçay, Çine Çayı vadilerinde prehistorik dönemlere yönelik hiçbir kazı gerçekleştirilmemiştir. Böylece bu bölgenin kültürel durumu yüzey araştırmalarıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla 1995 yılında yaptığımız yüzey araştırmalarında önemli sonuçlar elde edilmiş olsa da söz konusu alanda uzun süreli yeni yüzey araştırmalarına ve tabaka kazılarına ihtiyaç vardır¹².

8 Aphrodisias, Orta Büyük Menderes Havzası'nda, Dandalas Çayı Vadisi'nde, Karacasu'ya bağlı Geyre Beldesi'nin 1 km. doğusunda yer almaktadır. Antik kent, Babadağ'm (antik Salbakos) en yüksek tepesi olan 2308 m. yüksekliğindeki Akbaba tepesinin 13 km. güneybatısında kurulmuştur. Kent, denizden ortalama 600 m. yüksekliktedir. Aphrodisias'ın kurulduğu arazide iki yığma tepeden biri 24 m. yüksekliğindeki Akropolis, diğeri ise 13 m. yüksekliğindeki Pekmeztepedir. Höyük oluşumlu bu iki tepe de prehistorik yerleşime sahne olmuştur. Kentte prehistorik buluntu veren üçüncü yerleşim Kuşkalesidir. Burası, Akropolis'in güneybatısında yer almakta olup diğer yerleşimler gibi bir yüksekliğe sahip değildir. Aphrodisias'da ilk kazılar 1904 yılına uzanır. Ancak bu kazılarda yalnızca antik kalıntılar üzerinde durulmuştur. Prehistorya amaçlı kazılar ise 1966 yılında S. Page, 1967-1972 yıllarında B. Kadish, 1973-1974 yıllarında R.T. Marchese tarafından gerçekleştirilmiştir.

9 Leurquin 1986, 725 vd.

10 Karahisar, Orta Büyük Menderes Havzası'nda. Tavas'a bağlı Karahisar Beldesi sınırları içerisinde Kabakozlar Mevki'i'ndedir. Höyük, tarımsal faaliyetler sonucunda yoğun bir şekilde tahrip edilmiş ve iyice düzlenmiş durumdadır. Kurtarma kazıları 22.10.1985-30.10.1985 tarihleri arasında A. S. Tülay başkanlığında Aphrodisias ve Denizli Müzesi elemanlarından oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir. Karahisar buluntuları üzerindeki yayın çalışmalarımız devam etmektedir. *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni*, 27-28.

11 Yassıhöyük, Orta Büyük Menderes Havzası'nda, Acıpayam'ın 8 km. kuzeybatısındaki Yassıhöyük Kasabası yakınlarındadır. Çivril'in batısında, aynı adı taşıyan bir başka höyükle karıştırılmamalıdır. Araştırmalar sırasında Yassıhöyük'ün iki höyükten oluştuğu, bunlardan doğudakinin 300x200 m. boyutlarında ve 14 m. yüksekliğinde, batudakinin ise 190x150m. boyutlarında ve 5 m. yüksekliğinde olduğu saptanmıştır. Oldukça tahrip olmuş durumdaki doğu höyükte kurtarma kazıları 1997 yılında Prof. Refik Duru başkanlığında Bademağacı kazı ekibi ve Denizli Müzesi elemanlarınca gerçekleştirilmiştir. Duru, 1998, 17.

12 Akdeniz 1996, 233 vd. Havzanın bu kesiminde Şükrü Tül tarafından Lisans Tezi hazırlamak amacıyla bir çalışma da yapılmıştır; Tül 198, 1 vd.

Aphrodisias'dan daha batıda prehistorik tabakaların kazıldığı iki yerleşim Miletos ve Didymadır¹³. Zamanında Büyük Menderes Havzası üzerindeki doğal yollarla batıya uzanan ticaret ağının kilit noktalarından biri durumundaki Miletos, Büyük Menderes Irmağı'nın getirdiği alüvyonlar nedeniyle denizden kilometrelerce içeride kalmıştır. Miletos'un ve hemen güneyindeki Didyma'nın bilinen prehistorik tabakaları, havzadaki diğer kazı merkezlerine oranla çok kısıtlıdır. Buna karşın özellikle M.Ö. III ve özellikle II. binyıl hakkında önemli bilgiler içermektedir¹⁴. Miletos kazı ekibinin ve diğer Alman bilim adamlarının çevrede sürdürdükleri yüzey araştırmaları, hiç bilinmeyen Aşağı Menderes Havzası Prehistoryası'nın Ege Neolitik Çağı'na kadar uzandığını göstermiştir. Yine bir Alman araştırmacı olan Peschlow-Bindokat'ın Bafa Gölü çevresinde yürüttüğü çalışmalar da Bafa Gölü çevresinin prehistorik açıdan ilginç birikimlere sahip olduğunu belgelemiştir¹⁵.

Kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda havzanın kültürel yapılanması belirginleşmeye başlamışsa da yayılımı tam olarak anlayamamıştır. Bunun en büyük sebebi kazı ve yüzey araştırmalarının birbirini tamamlar nitelikte, yani ortaya çıkan tarihsel boşlukları ve problemleri çözecek şekilde planlanmaması, sadece sınırlı bir coğrafyanın durumunu yansıtması ve böylece çözümlenmesi gereken sorulara cevap verememesidir. Havzayı coğrafi olduğu kadar kültürel açıdan da bir bütün olarak değerlendirip sonuca ulaşmayı amaçlayan tek çalışma Marchese tarafından gerçekleştirilmiştir. Marchese'nin çalışmasında havzanın kapladığı coğrafyanın tümü olmasa da orta ve aşağı kesimlerinin erken dönemlerden Antik Çağlar'ın sonuna kadar uzanan kültürel yapılanması bir zincirin halkaları şeklinde, birbiriyle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Ancak, Marchese'nin çalışmalarında havzanın yukarı kesimlerine gerektiği ölçüde değinmemesi havzanın çeşitli

13 Miletos, Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda, Balat'ın 1 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Zamanında Batı Anadolu'nun en önemli liman yerleşimlerinden birisidir. Ancak, Büyük Menderes Irmağı'nın getirdiği alüvyonlar, buranın denizden yaklaşık 9 km. içeride kalmasına neden olmuştur. Miletos'daki ilk kazılar 1899 yılında Th. Wiegand tarafından başlatılmış, çeşitli aralarla zamanımıza kadar sürdürülmüştür. Günümüzde kazılar V. von. Graeve tarafından devam ettirilmektedir. Miletos'da erken döneme ait buluntular, Athena Tapınağı çevresi, Dionysos Tapınağı, Stadion çevresi ve şehir surları yakınlarında saptanmıştır. Didyma da yine Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda. Yenihisar'a bağlı Didim Beldesi sınırları içerisinde, Miletos'un 16 km. güneyindedir. 1905-1913 yılları arasında T. Weigand tarafından başlatılan kazılar günümüzde K. Tuchelt yönetiminde sürdürülmektedir. Didyma'da son derece sınırlı noktalarda tarih öncesi buluntular ele geçmiştir.

14 Miletos'da son yapılan kazılarda saptandığı belirtilen Geç Kalkolitik Çağ tabakaları için bkz Dp.29.

15 Bafa Gölü çevresinde yapılan ilk araştırmalarda Beşparmak Dağları'nın ana yükseltilisinin batısındaki Söğütözü, Söğütdere, Karadere, Balıkkaya ve Bozalan Mevkiileri'nde yer alan kaya sığınaklarında boyalı resimler saptanmıştır. Yeni araştırmalarda ise bu kaya resimlerine ek olarak Kovanalan, Balıktaş ve Kavaklıdere'de çok daha karmaşık resimlerin varlığı ortaya çıkmıştır. Peschlow-Bindokat 1996a, 17, 115, Abb 13, 14, 15, 16, 17, 18; 1996b, 214, 216, Abb.16, 1997, 146, 147, 148, 149, Abb.12,13,14,15,16; 2000, 280, 281, 282, Abb.284, 285, 286. Peschlow, değişik yayınlarında bu resimlerin ait oldukları dönemler için çok farklı öneriler sunarak resimleri Epipaleolitik, Mezolitik, Neolitik ve son olarak da Kalkolitik Çağ'a tarihlendirmiştir. Konunun tam olarak açıklığa kavuşabilmesi stilistik karşılaştırmanın yanısıra resimlere yapılacak teknik analizlerle mümkün olabilir.

dönemlerdeki kültürel bütünlüğünün ya da farklılığının algılanmasını güçleştirmiştir¹⁶.

Kültürel Yapılanma

Büyük Menderes Havzası'nda toplam 129 merkezde prehistorik dönemlere ait kalıntılara rastlanmıştır. Yörenin prehistorik dönemlerdeki kültürel yapısını yansıtacak merkez sayısının oldukça yüksek olmasına karşın, bunların coğrafi ve tarihsel dağılımında bir düzensizlik söz konusudur. Bu çalışmada havzanın Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan döneminin kültürel yapılanması ele alınacaktır.

Elimizdeki bilgiler, havzadaki ilk kültürel yapılanmanın Neolitik Çağ'a belki de daha öncesine uzanabileceğini düşündürmektedir. Bu erken kültürler arasındaki dikkat çekici kalıntılar Bafa Gölü çevresindeki kaya sığınakları resimleridir¹⁷. Peschlow'un yayınlarında bu resimlerin -daha erkene ait olabileceği de belirtilerek- genel olarak M.Ö. VIII bin yıla tarihlendirilmektedir. Resimlerin bazıları yine Peschlow'un ifadesiyle biraz daha geç bir döneme "Neolitik Çağ içlerine" uzanabilir¹⁸. Bafa Gölü çevresindeki resimlerin bulunduğu kaya sığınaklarının yerleşim gördüğüne dair hiçbir kanıt rastlanmamıştır. Bununla birlikte Beşparmak dağlarındaki en son araştırmalarda, duvarlarında kaya resmi bulunmayan, ancak Neolitik çanak çömlek parçalarının ele geçtiği bir mağara saptanmıştır¹⁹. Beşparmak resimleri üzerinde kesin görüş birliğine varılmadığı için bu resimler çalışmamızda ancak Geç Neolitik Çağ'dan başlatılmıştır. Kesin olmamakla birlikte resimlerinin yapıldığı dönemlerle çağdaş, hatta daha öncesine ait olabilecek bir başka merkez Çine yakınlarındaki Kızıлтаştır. Yüzeyinde çok miktarda çakmaktaşı parçalarının bulunduğu Kızıлтаş'ın kültürel tarihinin kesin olarak belirlenmesi ve yüzeydeki çakmak taşlarının gerçekten prehistorik insanlar tarafından kullanılan taşlar mı yoksa döven taşları mı olduğunun anlaşılması için konunun uzmanları tarafından ayrıntılı ve sistemli çalışmalara ihtiyaç vardır²⁰.

Havzada en erken kültürel kalıntıların Bafa Gölü resimleriyle Neolitik Çağ'a belki de daha öncesine tarihlenmesine karşın, elimizdeki bilgilere göre gerçek anlamda ilk yerleşim Geç Neolitik Çağ'da başlamıştır. Neolitik Çağ ile birlikte üretimciliğe geçilmesi, toplumları yerleşik hayata zorlamış ve bunun sonunda küçük köyler meydana gelmiştir. Havzada Neolitik Çağ'ın erken evresine tarihlenebilecek herhangi bir merkez bulunamamış, Beşparmak da dahil olmak üzere Geç Neolitik Çağ'a ait on merkez saptanmıştır. Ancak Beşparmak resimlerinin durumundaki belirsizliği bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Geç Neolitik Çağ yerleşimleri havzanın aşağı ve orta

16 Marchese 1976; 1986; 1989.

17 Peschlow-Bindokat 1996a, 17, 115, Abb 13, 14, 15, 16, 17, 18; 1996b, 214, 216, Abb.16, 1997, 146, 147, 148, 149, Abb.12,13,14,15,16; 2000, 280, 281, 282, Abb.284, 285, 286.

18 Peschlow, 15-16 Kasım 2001 tarihlerinde Söke'de yapılan I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu'na sunduğu bildiri de resimlerin ait olduğu dönemin Kalkolitik Çağ'a kadar indirilebileceğini belirtmiştir.

19 Verdiği bilgiler için Dr. C.Gerber'e teşekkür ederim.

20 Akdeniz 1997, 240, 241.

kesimlerinde yoğunluk göstermektedir. Didim yakınlarındaki Tavşan Adası ve hemen kuzeyindeki Killiktepe, Geç Neolitik Çağ'da denizle ilişkili insanların kurdukları ilk kıyı yerleşimlerindendir²¹. Havzada kazısı yapılan tek Geç Neolitik Çağ yerleşimi Aphrodisiasdır. Ancak, kazılan alan 5 m.'ye yakın bir deposit olmasına karşın kültürel yapı hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır²². M.Ö. 6. binyılın başlarına tarihlenen bu yerleşim havzada kazıyla saptanan en erken merkez olma özelliğine de sahiptir.

Aphrodisias kazıları havzanın Geç Neolitik Çağı hakkında yeterince bilgi vermemesi nedeniyle yüzey araştırması sonuçlarıyla bu boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır. Geç Neolitik Çağ'da tüm Batı Anadolu'da görülen taşçık katkılı, siyah özlü ve genelde kırmızı astarlı parçalar da Büyük Menderes Havzası yerleşimlerinde ele geçmiştir. Formlar arasında S profilli çanaklar, düz ağız kenarlı çanaklar, dışa eğik duruşlu çanaklar, geniş-sığ çanaklar, dikey ağız kenarlı çanaklar, silindirik tutamaklı ve tünel kulplu çanaklar başlıcalarıdır²³.

Geç Neolitik Çağ yerleşiminin kazıyla saptandığı tek merkez olan Aphrodisias, bu dönemden bir süre sonra terk edilmiştir. Yerleşimde Pekmez açma VIIIc ile VIIIb arasında yaklaşık 1000 yıllık bir ara vardır. Bunun sebebinin Kuzeybatı Anadolu'dan yapılan göçler olduğu ileri sürülmüşse de gerek kazılar, gerekse yüzey araştırmalarında bu teoriyi destekleyecek veriler sağlanamamıştır. Geç Neolitik Çağ'dan sonraki dönemlerin materyal örnekleri de Kuzeybatı Anadolu kökenli özellikler sergilememektedir. Aphrodisias'da Geç Neolitik Çağ'ın sonunda yerleşimde oluşan boşluğu çevresel faktörlere bağlamak şu an için en tutarlı görüştür.

Geç Neolitik Çağ'ın ardından gelen Kalkolitik Çağ geleneksel kronolojide Erken ve Geç olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak son yıllarda elde edilmeye başlanan yeni kazı ve araştırma sonuçları bu iki evre arasında Orta Kalkolitik Çağ olarak adlandırılabilir bir ara evrenin varlığını zorunlu kılmıştır. Bu ara evre başlıca çanak çömlek özellikleriyle belgelenmektedir. Elmalı Bölgesi kazıları (Kızılbil-Bağbaşı), Türkiye Trakyası kazıları (özellikle Aşağı Pınar), Eskişehir-Bilecik-Kütahya çevresinde yapılan kazı (Kanlıtaş, Orman Fidanlığı) ve yüzey araştırmaları, Orta Anadolu'nun güneyindeki kazı (Can Hasan I) ve yüzey araştırmaları, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun güneybatısıyla güneydoğusundaki kazılar (Arslantepe, Değirmen-tepe, Tülintepe, Tepecik, Norşuntepe, Korucutepe, Tilkitepe, Yumuktepe, Gedikli, Sakçagöz, Kurban Höyük, Samsat, Akarçay Tepe) ve yüzey araştırmaları bu evrenin varlığını destekleyici bilgiler sağlamıştır²⁴. Bu çalışmada üzerinde duracağımız bazı sebeplerle, Anadolu'nun diğer yöreleri için olduğu gibi güneybatısında, dolayısıyla Büyük Menderes Havzası'nda da Orta Kalkolitik

21 Voigtlander, Saplı Adası'nda da Neolitik Çağ'a ait buluntulardan söz etmektedir. Ancak burada yaptığımız yüzey araştırmalarında Erken Tunç Çağı öncesine tarihlenebilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Akdeniz 1997, 236; Voigtlander 1986a, 252; 1986b, 621.

22 Joukowsky 1987, 32.

23 French 1965, 19.

24 Eslick 1980, 5 vd.; Özdoğan 1998, 72 vd.; Korfmann 1982, 67; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1998'in ilgili maddeleri.

Çağ terimini kullanmak mümkündür. Bu sebeplerden birisi çanak çömlekteki farklılıktır. Havzanın Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleği Erken Kalkolitik Çağ'dan tamamen farklıdır. Boyalı çanak çömleğin yerini tek renkli çanak çömlek almıştır. Bu farklılık daha belirgin bir biçimde Kuruçay kazılarında saptanmıştır. Büyük Menderes Havzası'nın yakınında bir yerleşim olan Kuruçay'ın Erken Kalkolitik Çağ yıkımından 1000 yıl sonrasına rastlayan Geç Kalkolitik Çağ tabakaları, Erken Kalkolitik Çağ'dan tamamen farklı kültürel özellikler sergilemektedir. Erken Kalkolitik Çağ'ın son tabakası 7 ile Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk tabakası 6A arasında hiçbir benzerlik yoktur. Duru'ya göre Kuruçay'ı yeniden kuran 6A insanları yerleşime gelirken kendilerine özgü özellikleri de beraberlerinde getirmişlerdir²⁵. Kuruçay'ın 7 ile 6A tabakaları arasındaki farklılık çeşitli görüşlerle açıklanmaya çalışılmıştır. C 14 ölçümleri Kuruçay 7. tabakanın yıkılışını M.Ö. 6. binin sonları olarak verirken 6A'dan alınan C14 örnekleri M.Ö. 4. binin ilk çegreğine tarihlendirilmiştir²⁶.

Bazı bilim adamları Erken Kalkolitik sonunda Hacılar'ın sona erişinin bir istilayla gerçekleştiğine dikkat çekerek bölgeye Erken Kalkolitik'den tamamen farklı yeni bir kültürün geldiğini belirtirler. Bir başka görüş ise Hacılar'ın sonu ile Beycesultan'ın başlangıcı arasında M.Ö. 5. binyıl içlerindeki bir tarihte istila olduğu yönündedir. Mellaart, Hacılar I'in hemen ardından Beycesultan tabaka XL'i başlatmak düşüncüsüyle beraberlerinde çok gelişmiş bir kültür getiren insanların bölgeyi istila ettiklerini ileri sürmüştür²⁷. Ancak bu görüş Beycesultan kazısıyla desteklenememiştir. Bu konuya ileride yeniden değinilecektir.

Büyük Menderes Havzası'nda Geç Neolitik Çağ'daki buluntu merkezi sayısı, Erken ve Orta Kalkolitik Çağ'da azalır. Havzada bu iki döneme ait dört merkez saptanabilmiştir. Yerleşimlerin çoğu Geç Neolitik Çağ'da olduğu gibi Aşağı Büyük Menderes'de yer almaktadır. Bu dört yerleşimin Erken Kalkolitik Çağ'da iskan edildiklerine dair bir kuşku olmamakla birlikte Orta Kalkolitik Çağ'daki durumları tartışmalıdır. Aşağı Büyük Menderes'deki Mersinlidere ve Altinkum'da bulunan obsidyen aletler Erken Kalkolitik Çağ'da havzanın bu kesimindeki yerleşimlerin gelişmiş kültürel birikime sahip olduklarını göstermektedir²⁸. Orta Büyük Menderes'de yerleşim saptanamamış, yukarıda da belirtildiği gibi Aphrodisias bu dönemde terk edilmiştir. Yukarı Havzada ve Yukarı Çığır'da Erken ve belki de Orta Kalkolitik Çağ'a ait buluntular içeren tek yerleşim tespit edilmiştir. Havzanın Erken ve Orta Kalkolitik Çağ çanak çömleği genel olarak Geç Neolitik Çağ ile benzer özellikler içerir. Bu dönemin mimarisi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bunun en önemli sebebi Erken-Orta Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden hiçbirinde kazı yapılmamasıdır.

Geç Kalkolitik Çağ'da tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi havzada da yerleşim sayısı artmıştır. Bu artışın yanı sıra gelişmiş mimariye sahip

25 Duru 1996b, 54.

26 Duru 2000, 57, 58.

27 Lloyd-Mellaart 1962, 106, 122.

28 Gebel 1984, 5 vd.

yapılardan meydana gelen ve neredeyse köy özelliğini aşmış yerleşimler kurulmuştur. Aşağı Büyük Menderes'de 3, Orta Büyük Menderes'de 15, Yukarı Büyük Menderes'de ve Yukarı Çığır'da 12 olmak üzere toplam 30 yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ'da iskan gördüğü saptanmıştır²⁹.

Beycesultan'da XL-XX tabakaları Geç Kalkolitik Çağ'a aittir. 11 metrelik bir kalınlığa sahip bu tabakaların batı tepede, çok sınırlı bir alanda saptanmış (3x3,5m.) olmasına karşın dönem özelliklerinin anlaşılması yönünde oldukça değerli bilgiler edinilmiştir. Tabakalardan bazıları son derece ince ve sadece taban şeklindedir. Bu tabakalar çanak çömlek özelliklerine dayanılarak kendi içinde Geç Kalkolitik Çağ I-II-III-IV olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Bunlardan XL-XXXV=Geç Kalkolitik Çağ I, XXXIV-XXIX=Geç Kalkolitik Çağ II, XXVIII-XXV=Geç Kalkolitik Çağ III, XXIV-XX=Geç Kalkolitik Çağ IV'dür. Tabakaların çoğu yangınla tahrip olmuştur. Mellaart, Beycesultan'ın Geç Kalkolitik Çağ'la ilgili 20 tabakasından her biri için 100'er yıllık zaman dilimleri önererek Beycesultan'ın bu dönemini yaklaşık 2000 yıllık bir süre olarak düşünür. Bu, uzun ve tartışmalı bir tarihtir. Beycesultan'ın Geç Kalkolitik tabakalarının en azından bir bölümünün son zamanlardaki adlandırmayla Orta Kalkolitik Çağ içerisinde ele alınması gerekmektedir³⁰. Geç Kalkolitik için verilen 2000 yıl Anadolu'nun herhangi bir bölgesi ya da merkezi için de çok geniş bir zamandır.

Kazı sonuçları ve yüzey araştırmaları havzadaki Geç Kalkolitik Çağ insanının göçebe kültüründen büyük ölçüde sıyrılarak ekonomik açıdan kendi kendine yeter duruma geldiğini ortaya koymuştur. Kökeni Neolitik Çağ'a dayanan sulu tarım, çoğalan nüfusun besin ihtiyacını karşılayabilmek için yoğun bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Tarımın artmasına karşın toplayıcı ekonominin terk edildiği yönünde yeterli bir kanıt yoktur. Tarım ve toplayıcılık yoluyla elde edilen tahıl, yabancı meyve-sebze dışında koyun, keçi, alageyik eti, bu dönem insanının temel besin kaynakları arasında yer almaktadır. Bilinmeyen bir sebeple büyük baş hayvan eti tercih edilmemiştir. Eti tüketilen küçük baş hayvanların beslenip beslenmediği kesinlik kazanmamıştır. Az miktarda olmakla birlikte deniz ve tatlı su kabukluları da tüketilmiştir. Kazı sonuçları, havzanın Geç Kalkolitik Çağ'daki sosyal yapısı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu dönemde toplumda sınıflaşma ve iş bölümü başlamıştır. Çiftçi, taş ustası, iplik eğirici, dokumacı, çömlekçi, metal ustası ve belki de çobanlık gibi iş kolları oluşmuştur.

29 1996 sezonundan itibaren yeni kazı raporlarında Miletos'da Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleği ele geçtiği belirtilmekte ve yerleşim tarihi M.Ö.5. binyıla kadar indirilmektedir. Ancak ele geçen saman katkılı, beyaz geometrik bezemeli çanak çömlek örneklerinden sadece birkaç parçanın yayımlanması, bunların da daha önceki tarihlenmeleri kesin olarak değiştirebilecek nitelikte olmamasından dolayı çalışmamızda Miletos, en azından şimdilik Geç Kalkolitik yerleşimler içerisinde kabul edilmemiştir.

30 Güneybatı Anadolu için Orta Kalkolitik tanımlaması ilk olarak C.Eslick tarafından ileri sürülmüştür. Eslick, Elmalı Ovası'ndaki Kızılbel ve Bağbaşı'nın en erken çanak çömleğinin (Lower Bağbaşı) Geç Kalkolitik Çağ örnekleriyle bazı benzerliklerin varlığına karşın çağdaş olamayacağını, daha eski olması gerektiğini bildirmiş, bu nedenle Hacılar Erken Kalkolitik ile Beycesultan Geç Kalkolitik arasındaki boşluğu doldurabileceğini belirtmiştir. Eslick 1978, 138. Batı Anadolu'nun Orta Kalkolitik tabakaları Ege Adaları ve Balkanlar'da kısmen Orta ve Geç Neolitik Çağ'a karşılık gelmektedir.

Geç Kalkolitik Çağ, Büyük Menderes Havzası toplumlarının dini inanışlarıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Bu döneme tarihlenebilecek herhangi bir kutsal alan saptanamamıştır. Dini inançlar hakkında bilgi verebilecek mezarlar ve idoller de oldukça az sayıdadır. Beycesultan'daki mezarlar, küçük bebeklerin çömlekler içerisine konularak intramural şekilde gömülmesinden oluşmaktadır. Büyükler ise yerleşim yeri dışındaki bir mezarlığa gömülmüş olmalıdırlar. Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında toplam 4 çocuk iskeleti bulunmuştur. Bunlardan biri (XXIX. tabaka) basit toprak mezar içerisine, diğer üçü (XXVIII, XXIII, XXII. tabakalar) ise çömlek içerisine gömüden oluşmaktadır. Bu döneme tarihlendirilebilecek idollerden başlıcaları Aphrodisias'da bulunmuştur. Aphrodisias'da ele geçen, mermer ve kireçtaşından yapıma iki Kilya idolü, söz konusu idol tipinin Batı Anadolu'da bilinen en eski örnekleridir³¹.

Beycesultan'da Geç Kalkolitik Çağ kültürel özelliklerin en iyi yansıdığı materyal kalıntılar çanak çömlek buluntularıdır. Beycesultan dışında Aphrodisias ve Kusura'da da benzer çanak çömleğin üretildiği düşünülmektedir. Ancak Kusura A'nın Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmesi üzerinde görüş birliğine varılmamış bir konudur. Koyu perdahlı, siyah, grimsi siyah ve kahverengi mallardan oluşan bu çanak çömleğin belirgin özelliği beyaz boya ile yapılmış koşut çizgilerden meydana gelen bezemeye sahip olmasıdır³². Beyaz boya bezeme yoğun olarak çanak, testi ve kavanozlara uygulanmış, boyâ sürülmeden önce kap yüzeyi perdahlanmıştır. Beyaz boya tüm Orta ve Batı Anadolu Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleğinde görülmekle birlikte Büyük Menderes Havzası'nda, özellikle de Yukarı Büyük Menderes'de ve Yukarı Çığır'da kullanılan beyaz boyalı mallar, bezeme çeşitleri ve motifleriyle çağdaşı örneklerden ayrılmaktadır. Toplam 48 motif bilinmekte, bunlardan paralel ve çifte zigzaglar, dama tahtası, baklava dizisi, ağ motifi, üçgen, üç çizgi bezeme ve şevron sık kullanılmaktadır. Beycesultan, Kusura ve Aphrodisias çanak çömleğinde çifte zigzag ve dama tahtası motiflerinde büyük benzerlik vardır. Ağ motifi ve şevron ise Beycesultan ile sınırlı kalmıştır. Kusura'da beyaz boya bezemeye Beycesultan ve Aphrodisias'a oranla az rastlanır. Dönem sonuna yaklaştıkça beyaz boya bezeme iyice azalır. Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleğinde beyaz boya dışında plastik kabartma bezeme de kullanılmıştır. Plastik kabartma bezemeli mallarda kap yüzeyine şerit ve düğme biçimli parçalar eklenmiştir. Kap formları arasında çanaklar, kavanozlar ve testiler başlıcalarıdır. Bu kap formlarının birçoğu Erken Tunç Çağı I'de de üretilmeye devam edilir. Dolayısıyla, Beycesultan'ın Geç Kalkolitik Çağı bir anlamda havzanın Erken Tunç Çağı I'e geçiş evresi olarak nitelenebilir³³.

31 Joukowsky 1986a, Kat.no.1598e 2.5, Fig.197, 207, 379.31, 385.47, Kat.no. 1598 a3, Fig.198, 208, 380.15, 385.51.

32 Lloyd-Mellaart 1962, 103.

33 Ancak Beycesultan'da bu dönemde Kuruçay etkili farklı bir mal grubunun varlığını da belirtmek gerekmektedir. Kuruçay'da ince cidarlı, genellikle koyu gri ya da koyu kahverengi hamurlu, tek ya da çift kulplu bardaklardan, maşrapalardan ve çömleklerden oluşan çanak çömlek Beycesultan'da da ele geçmiştir. Ancak metinde de belirttiğimiz üzere Beycesultan'ın Geç Kalkolitik Çağ mallarında yoğun

Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ tabakaları çanak çömleğin yanı sıra metal işçiliğinde de kendinden söz ettirir. Beycesultan'ın XXXIV. tabakasının metal buluntuları bir çömlek içerisine konulan iğne, keski, biz ve kamalardan oluşmaktadır³⁴. 14 bakır parçadan düşük oranda arsenik içeren ikisi, arsenik katkılı bakırın bu dönemden itibaren havzada bilindiğini kanıtlamaktadır. Beycesultan ile çağdaş bir yerleşimin belgelendiği Pekmeztepe'de oldukça erkene tarihlenen metal eserler ele geçmiştir. Batı Anadolu'daki en erken metal eser gruplarından birisini oluşturan bu örneklerin tıpkı Aphrodisias'dakiler gibi Büyük Menderes Havzası'nda bulunması hiç şüphesiz havzanın belirginleşmeye başlayan kültürel yapısından ve zengin maden rezervinden kaynaklanmaktadır³⁵.

Büyük Menderes Havzası'nın orta kesiminde yer alan Aphrodisias, Geç Kalkolitik Çağ tabakalarının kazıyla saptandığı bir diğer yerleşimdir. Aphrodisias'ın kapladığı alan ve buluntular, Beycesultan'a oranla çok daha sivil bir kültürün varlığını düşündürmektedir. Yapılan tarihlenmeler Geç Kalkolitik Çağ'ın Aphrodisias'da Beycesultan'dan önce başladığını ortaya koymuştur³⁶. Aphrodisias'ın ilk tabakalarında üretilen çanak çömleklere Beycesultan'ın Geç Kalkolitik Çağ I tabakalarında rastlanılmaz. Ancak, Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ'a Aphrodisias'dan sonra girmiş olmasına karşın, kültürel açıdan çok daha gelişmiş ve çanak çömlek buluntularına göre etki alanına Aphrodisias'ı da almıştır. Aphrodisias'ın özellikle Geç Kalkolitik Çağ I ve II evresi kuvvetli Beycesultan etkisini ortaya koymaktadır³⁷. Aphrodisias'ın Geç Kalkolitik mallarının %71'i Beycesultan ile benzerdir³⁸.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Yukarı Çığır'da Sandıklı yakınlarındaki Kusura'nın Geç Kalkolitik Çağ tabakaları tartışmalıdır. Bu tabakalarda bulunan Beycesultan benzeri çanak çömlek dışındaki eserler, yerleşimin kendine özgü bir kültür oluşturduğunu ispat edecek yoğunlukta değildir. Kusura A mezarlığında yapılan kazılar buranın Geç Kalkolitik Çağ'da Göller Bölgesi ile etkileşim halinde olduğunu gözler önüne sermiştir. Mezarlıkta ele geçen çanak çömlek, Kuruçay örnekleriyle benzerlik göstermektedir³⁹.

Aphrodisias, Beycesultan ve Kusura kazılarında havzanın en eski mimarlık örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Aphrodisias ve Kusura'daki

olarak beyaz boya kullanılmış olmasına karşın Kuruçay'da beyaz boya hiç kullanılmamıştır. Az sayıda ki parça üzerinde çizi bezeme yapılmıştır. Duru 2000, 56, 57.

34 Lloyd-Mellaart 1962, 280-283, Pl.11, Fig.F.8; de Jesus 1980, 76.

35 Batı Anadolu'nun en erken maden eser gruplarından biri, yine Büyük Menderes Havzası içerisinde ya da yakın çevresinde değerlendirilebilecek Dandalas Çayı Vadisi'ndeki Aphrodisias Pekmeztepe Açma 2, tabaka VIIIa, tabaka VIII, VIIC, VIIB, VII'de ve Beycesultan'dan pek uzak bir coğrafyada yer almayan Kuruçay'ın 6A tabakasında ele geçmiştir. Joukowsky 1986a, 288, Fig.274; 1986b, 379.36, 385.49, 394.27, 400.21, 400.22, 400.15; Duru 2000, 58.

36 Joukowsky 1986a, 167, 472; 1987, 32.

37 Aphrodisias'da Geç Kalkolitik Çağ III ve IV'de ise Elmalı Ovası'ndaki Bağbaşı ve Çanakale yöresindeki Kumtepe etkisi hissedilmektedir. Joukowsky 1986, 161, 163; 1989, 226, 228; 1993, 310, 313.

38 Joukowsky 1986a, 434.

39 Duru 1996a, 77.

kalıntılar son derece sınırlı olmasına karşın Beycesultan'da açığa çıkarılan evler, dönemin genel mimari özelliklerini açıklayabilecek bilgiler içermektedir⁴⁰. Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ mimarisinin Hacılar mimarisinden türediği ileri sürülmüş olsa da arada büyük bir benzerlik yoktur. Dikdörtgen planlı, kerpiç duvarlı, nadiren taş temelli, tek odalı ve düz damlı evlere giriş, kısa taraftaki kapı ve avludan sağlanmaktadır. Bu plan şekli, Geç Kalkolitik Çağ IV'den itibaren tipik megarona dönüşür. Tabaka XXIV'deki yapıya bir ön avludan girilmektedir. Böylece Beycesultan'ın, Kıta Yunanistan'daki Dimini ve Sesklo'nun ardından megaron planının uygulandığı ilk yerleşimlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Havzada Beycesultan'ın yanı sıra Aphrodisias, Kusura ve daha geç dönemlerde Miletos'da da megaron plan kullanılmıştır. Megaron planı gerek havzada, gerekse tüm Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağ'dan sonra da yüzyıllar boyunca uygulanacaktır. Bu planı Anadolu dışına, özellikle Hint-Avrupa kavimlerinin göçüne bağlamaktansa, Anadolu içindeki gelişimini incelemek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır. En azından Beycesultan Geç Kalkolitik tabakalarından XXIV, böyle bir araştırma için başlangıç teşkil edebilir.

Değerlendirme

Büyük Menderes Havzası'nda Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde Geç Kalkolitik Çağ öncesi hakkındaki bilgilerimiz sonraki dönemlere kıyasla yeterli değildir. Gerek araştırma eksikliği, gerekse yapılan kazılarda bu dönem tabakalarının tam olarak ortaya çıkarılamaması havzanın erken dönemleri üzerindeki belirsizliğinin sürmesine neden olmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden en önemlisi hiç şüphesiz Beycesultandır. Beycesultan bu dönemde mimari, çanak çömlek ve metal işçiliğiyle yalnız Güneybatı Anadolu'nun değil tüm Batı Anadolu'nun başlıca yerleşimlerinden biridir. "*Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ Kültürü*" olarak adlandırılabilir bu kültür, Büyük Menderes Havzası, Güneybatı Anadolu ve Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir kısmında yayılım imkanı bulmuştur. Kıyıya yakın Ege Adaları'nda da Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nün izlerini görmek mümkündür. Bu noktada karşımıza kültürün kökeni sorunu çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mellaart bu kültürün kökenini Hacılar'a bağlamak eğilimindedir. Bu nedenle, Beycesultan'ın Geç Kalkolitik Çağı için verdiği 2000 yıllık sürenin temelinde de Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ kültürünü Hacılar kültürüne dayandırmak düşüncesi yatmaktadır⁴¹. Hacılar I'nin yaklaşık M.Ö. 5000'de sona ermesinin ardından kültürün Beycesultan'a kaydığı ileri sürülmüştür. Ancak Mellaart'ın Beycesultan Geç Kalkolitik tabakaları için verdiği tarihleri doğrulayacak sağlam kanıtları yoktur. Beycesultan'dan önce bölgedeki en önemli kültür olan Hacılar tamamen farklı niteliklere sahiptir. Bu farklılık çanak çömlek başta olmak üzere küçük buluntularda ve mimaride de kendini göstermektedir. Hacılar'ın mimari düzenlemesi, daha eski bir yerleşim olmasına karşın Beycesultan'dan

40 Werner 1993, 22.

41 Mellaart'ın 1987'deki çalışmasında Hacılar I ile Beycesultan XL arasında bir boşluk gösterdiğini de belirtmemiz gerekmektedir. Mellaart, 1987, 226.

çok daha kuvvetli bir sosyal organizasyon içerisinde olduğunu belgelemektedir. Beycesultan'ın Geç Kalkolitik tabakalarından alınan iki C14 örneği Mellaart'ın beklentilerinin aksine M.Ö.3014 (-+) tarihini vermiştir. Geç Kalkolitik tabakalarından C14 örneği alınan merkezler arasında Beycesultan'a en yakın coğrafyada yer alan Aphrodisias'ın tarihlemesi ise Geç Kalkolitik Çağ'ın M.Ö.4360'larda başlayıp M.Ö.2915'lerde sona erdiğini göstermiştir (Geç Kalkolitik Çağ I M.Ö. 4360-3500, II- M.Ö. 3500-3300, III- M.Ö. 3300-3100, IV- M.Ö. 3100-2915). Ancak Aphrodisias'ın Geç Kalkolitik Çağ IV tabakalarının geleneksel kronolojide Erken Tunç Çağı I' e denk geldiği unutulmamalıdır. Aphrodisias'da M.Ö. 2915 ile 2800 arası Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na geçiş kabul edilmiştir⁴². Gerek Beycesultan gerekse Aphrodisias'ın bu tarihlerinden bir bölümü Elmalı yöresi buluntuları ve Kuruçay'ın 6A-4 tabaka çanak çömleği dikkate alınarak Orta Kalkolitik Çağ'a dahil edilebilir. Böylelikle daha önceden Geç Kalkolitik'in ilk evreleri olarak adlandırılan tarihsel süreç artık ayrı bir evre olarak ele alınabilir. Hacılar I yaklaşık olarak M.Ö. 5000'de sona ermiştir. Bu sona erişim çevredeki Orta Kalkolitik Çağ kültürleri için bir başlangıç sayabiliriz. Orta Kalkolitik Çağ kavramı kabul edildiği taktirde Aphrodisias'da Geç Neolitik Çağ'dan sonraki 1000 yıllık boşluğun bir bölümü Erken Kalkolitik Çağ ve Orta Kalkolitik Çağ ile açıklanabilir.

Duru'ya göre Beycesultan XL-XX ile Kuruçay 6A-4 tabakaları arasında uzunluğu belirsiz bir zaman farkı olmasına karşın birbirleriyle akraba, ortak bir kültürün temsilcileridir⁴³. Duru da prensipte Orta Kalkolitik Çağ olarak adlandırılan bir evrenin varlığına karşı değildir. Ancak çanak çömlek gelişmelerinin kültürel basamakların isimlerinin değiştirilmesi için yeterli olmadığını, ayrıca Beycesultan ile Kuruçay çanak çömleği arasında bu türden bir farklılığın bulunmadığını belirtmektedir. Duru'ya göre Orta Kalkolitik Çağ'ın kabul edilmesi durumunda Beycesultan XL-XX insanlarıyla Kuruçay 6A-4 halkları arasındaki akrabalığın reddedilmesi gerekmektedir. Duru'nun kesin olarak kabul ettiği husus Hacılar I ile Beycesultan XL arasında uzun bir zaman farkının olduğu ve bu zaman farkının en azından bir bölümünün Kuruçay 6A-4 katlarıyla doldurulabileceğidir⁴⁴.

Beycesultan ve Hacılar kazılarında yıllar sonra özellikle Göller Bölgesi'nde yapılan yeni kazılar (Kuruçay, Höyücek) Büyük Menderes Havzası'nda bilinmeyen Neolitik sürecin bu yörede tüm evreleriyle neredeyse tam manasıyla yaşandığını, dolayısıyla Güneybatı Anadolu prehistoryasında adeta Neolitik devrimle bir tutulmaya çalışılan Beycesultan Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nün kendinden önceki gelişmiş Güneybatı Anadolu-Göller Bölgesi kültürlerinin bir sentezi olduğunu -bir ölçüde de olsa- ortaya koymuştur. Ancak bu bölgesel gelişme içerisinde soru işaretleri içeren bazı hususlar da vardır. Örneğin Beycesultan'ın Geç Kalkolitik çanak çömleği Güneybatı Anadolu'nun öncü çanak çömleğinden neredeyse tamamen farklı özellikler

42 Joukowsky 1986a, 176

43 Duru 1996a, 101.

44 Duru 1996a, 101, 102.

sergilemektedir. Bundan yola çıkan Mellaart bu kültürün "dışarıdan gelenler" tarafından getirilmiş olunabileceğini ileri sürmüştür⁴⁵. Acaba bu renk farklılığı etnik kökenden kaynaklanabilir mi? Güneybatı Anadolu'nun Erken Kalkolitik Çağ ile Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleği arasındaki renk farklılığına karşın erken dönem yerleşimlerinin yoğunlaştığı Göller Bölgesi (özellikle Kuruçay) ve Elmalı yöresinin (özellikle Kızılbel) Orta Kalkolitik Çağ buluntularıyla havzanın Geç Kalkolitik Çağ çanak çömlek özelliklerinde benzerlikler vardır. Bu benzerlik yine söz konusu iki bölgenin Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleğiyle Beycesultan'ın Geç Kalkolitik tabakalarının geç buluntularında da sergilenmektedir. Bu benzerliklerden yola çıkarak Beycesultan kazısından bugüne kanıtlara dayanarak, havza kültürünün kökenleri konusu anlaşılmaya başlanmıştır. Ancak, bu kanıtlar Büyük Menderes Havzası Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nün Göller Bölgesi'nden ya da Elmalı yöresinden türediğini cesaretle söyleyebilmemiz için yeterli değildir. Bu teorinin ispatlanması için Yukarı Büyük Menderes ve Yukarı Çığır ile Göller Bölgesi arasında kalan coğrafyada geçiş dönemini ya da başka bir ifadeyle Hacılar I ile Beycesultan XL tabakaları arasındaki boşluğu dolduracak kazılara ihtiyaç vardır. Bu düşünceyle Orta Kalkolitik Çağ kavramının Güneybatı Anadolu için yeniden ele alınması gerekmektedir. Beycesultan bu konuda anahtar yerleşim olma özelliğine sahiptir. Kazının devam ettiği yıllarda Beycesultan'dan yeterince C14 örneğinin alınmaması olmasının sorunun çözümünü güçleştirmektedir. Bu tabakaların buluntularının yeniden incelenmesi ya da daha ileri bir görüşle höyükte SX sondajından daha ayrıntılı bir kazının yapılması gerekmektedir.

Burada son olarak Eslick'in bir gözlemine dikkat çekmek gerekmektedir. Eslick, Elmalı Ovası'nın Orta Kalkolitik Çağ çanak çömleğinin Hacılar'dan sonraki bir dönemde Ege Adalarıyla bazı ilişkilerin varlığını belgelediğini belirtmektedir. Eslick'in bildirdiğine göre Elmalı Ovası yerleşimleriyle Ege Adaları arasındaki kültürel etkileşim iki yol vasıyasıyla sağlanabilir. Bu yollardan birincisi Büyük Menderes Havzası üzerinden girip Burdur üzerinden devam etmekte, ikinci yol ise sahil kesiminden devam ederek güney limanlarından Elmalı Ovası'na varmaktadır. Eslick haklı olarak ilk rotanın kullanılması durumunda söz konusu bölgelerde birbirleriyle ilişkili malların bulunmuş olması gerektiğini belirtir⁴⁶.

Büyük Menderes Havzası'nda Geç Kalkolitik Çağ sonuna kadar uzanan tarihsel süreç Batı Anadolu'nun en az diğer yörelerinde olduğu kadar düzenli bir kültürel yapılanma ile karşı karşıya kalındığını göstermektedir. Bu kültürel yapılanma çağlar boyunca havza kültürlerinin gelişimine kaynak teşkil edecek, onların çıkış noktası olacaktır. Yöreye değişik dönemlerde çeşitli göçler yapılmış olsa da havzanın çekirdek kültürü varlığını koruyacaktır.

45 Lloyd-Mellaart 1962, 106, 116.

46 Eslick 1980, 12

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akdeniz 1997 Akdeniz, E., "1995 Yılı Büyük Menderes Ovası ve Çevresi Yüzey Araştırmaları", XIV. AST II (1996), Ankara 1997, 233-254.
- Akdeniz 1999 Akdeniz, E., Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağı Öncesi Kültürleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 1999.
- Duru 1994 Duru, R., Kuruçay Höyük I, 1978-1988 Kazıları Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, Ankara, 1994.
- Duru 1996a Duru, R., Kuruçay II, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri, Ankara, 1996.
- Duru 1996b Duru, R., "Göller Bölgesi'nde Neolitik Köyden Kasabaya Geçiş", Habitat II, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, 49-59.
- Duru 1998 Duru, R., "Yassıhöyük Kazıları 1997", Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Dergisi Sayı 5 (1998), 17.
- Duru 2000 Duru, R., "Burdur Bölgesi Araştırmaları ve Kuruçay Höyüğü Kazıları", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Ed. Oktay Belli), Ankara, 2000, 54-58.
- Eski Eserler ve Müzeler Bülteni, "Tavas Karahisar Höyüğü 1985 Kurtarma Kazısı", Eski Eserler ve Müzeler Bülteni 8 (1986), 27-28.
- Eslick 1980 Eslick, C., "Middle Chalcolithic Pottery from Southwestern Anatolia", AJA 84 (1980), 5-14.
- French 1965 French, D.H., "Early Pottery Sites from Western Anatolia" Bulletin of the Institute of Archaeology 5 (1965), 15-24.
- Gebel 1984 Gebel, H.G., "Notiz zur Obsidianindustrie von Altinkum Plajı bei Didyma", IstMitt 34 (1984), 5-25.

- Göney 1975 Göney, S., Büyük Menderes Bölgesi, İstanbul, 1975.
- Harmankaya-Tanıncı-Özbaşaran 1998 Harmankaya, S.-Tanıncı, O.-Özbaşaran, TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri 3, Kalkolitik, İstanbul, 1998.
- de Jesus 1980 de. Jesus, P., The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia, BAR International Series 74 (i,ii), Oxford, 1980.
- Joukowsky 1986 a Joukowsky, M., Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Louvain-La Neuve, 1986.
- Joukowsky 1986 b Joukowsky, M., Prehistoric Aphrodisias, II, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Louvain-La Neuve, 1986.
- Joukowsky 1987 Joukowsky, M., "Prehistoric Aphrodisias", Aphrodisias de Carie, Colloque de l'Universite de Lille III, (Ed.J.de la Geniere-K.Erim), Paris 1987, 31-37.
- Korfmann 1982 Korfmann, M., Tilkitepe: Die ersten Ansatzeprehistorischer Forschung in der östlichen Türkei, IstMitt Beiheft 26, Tübingen 1982.
- Lamb 1937 Lamb, W., "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", Archaeologia 86 (1937), 1-64.
- Lamb 1938 Lamb, W., "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar II", Archaeologia 87 (1938), 217-273.
- Leurquin 1986 Leurquin, J.L., "Prospection de la Vallee du Dandalas Campagne de Fouilles-1982", Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies (Ed.M.S.Joukowsky), Louvain-La Neuve, 1986, 725-735.
- Lloyd-Mellaart 1962 Lloyd, S.-Mellaart, J., Beycesultan I, The Chalcolithic and the Early Bronze Age Levels, Londra, 1962.

- Lloyd-Mellaart 1965 Lloyd, S.-Mellaart, J., *Beycesultan II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, Londra, 1965.
- Marchese 1976 Marchese, R.T., *History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.*, Newyork, 1976.
- Marchese 1986 Marchese, R.T., *The Lower Maeander Flood Plain: A Regional Settlement Study*, Oxford, 1986.
- Marchese 1989 Marchese, R.T., *The Historical Archaeology of Northern Caria*, BAR International Series 536, 1989.
- Mellaart 1954 Mellaart, J., "Preliminary Report on a Survey of Pre- Classical Remains in Southern Turkey", AS 4 (1954), 175-239.
- Mellaart 1987 Mellaart, J., "Some Thought on the Interpretation of Anatolia's Cultural Development", *Akurgal'a Armağan* (Ed.C.Bayburtluoğlu), *Anatolia (Anadolu) XXI (1978/1980) (1987)*, 223-227.
- Özdoğan 1998 Özdoğan, M., "Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", *TÜBA-AR 1 (1998)*, 63-93.
- Peschlow-Bindokat 1996a Peschlow-Bindokat, A., *Der Latmos, Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der Türkischen Westküste*, Mainz, 1996
- Peschlow-Bindokat 1996b Peschlow-Bindokat, A., "Die Arbeiten des Jahres 1994 im Territorium von Herakleia am Latmos", *XII. AST II (1995)*, Ankara 1996, 211-224.
- Peschlow-Bindokat 1997 Peschlow-Bindokat, A., "Die Arbeiten des Jahres 1995 im Territorium von Herakleia am Latmos (Beşparmak)", *XIV. AST II (1996)*, Ankara 1997, 141-160.
- Peschlow-Bindokat 2000 Peschlow-Bindokat, A., "Bericht über die Arbeiten des Jahres 1998 in Herakleia am

Latmos und Umgebung", XVII AST (1999), Ankara, 2000, 279-286.

Tül 1981

Tül, Ş., Büyük Menderes Ovasında Prehistorik Yerleşimler, (Ankara Üniversitesi, DTCF Lisans Tezi), Ankara, 1981.

Voigtlander 1986a

Voigtlander, W., "Survey bei Akbük" III. AST (1985), Ankara, 1986, 251-255.

Voigtlander 1986b

Voigtlander, W., "Umrise Eines Vor undFrühgeschichtlichen Zentrums an der Karisch-Ionischen Küste", AA 1986, 613-667.

Werner 1993

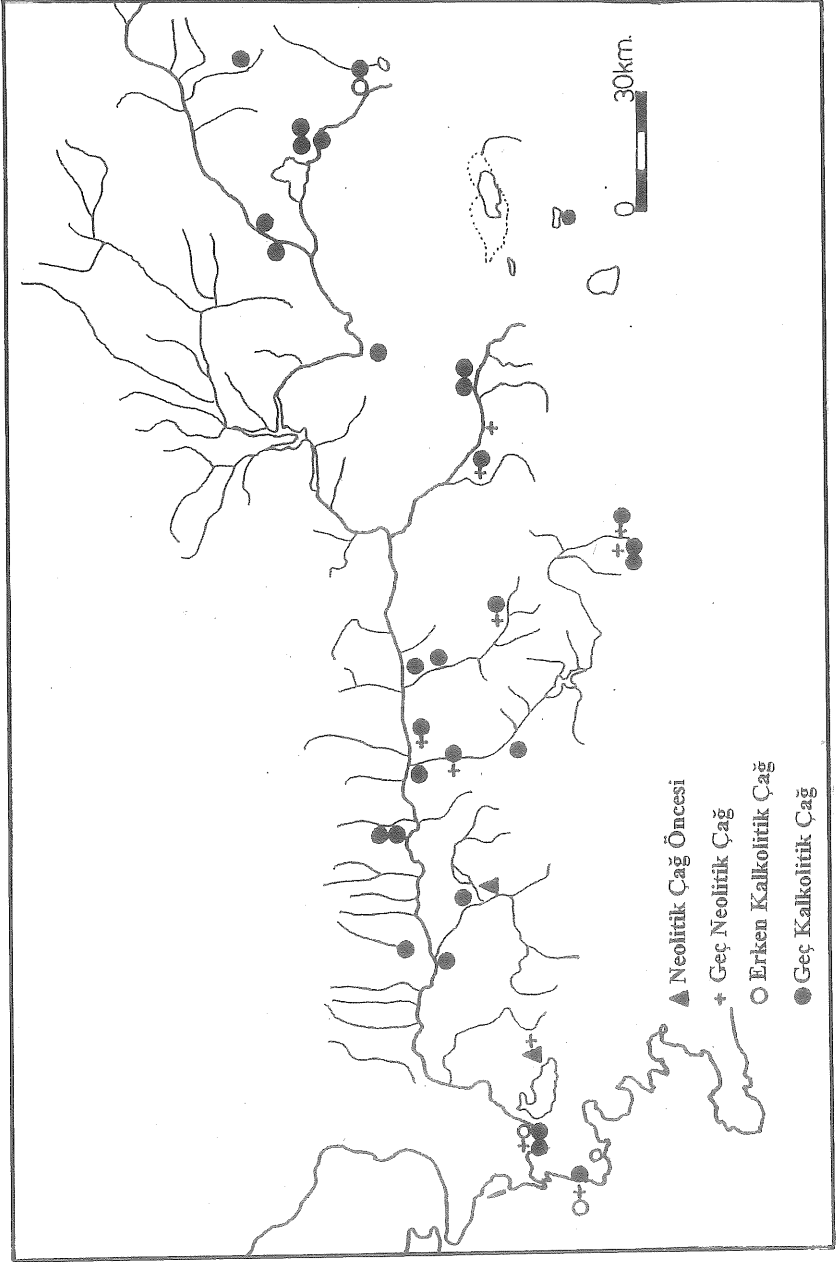
Werner, K., The Megaron During The Aegean and Anatolian Bronze Age, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. CVIII, Jonsered, 1993.

Yakar 1991

Yakar, J., Prehistoric Anatolia, The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period, Tel Aviv, 1991.

Antik Kaynaklar

Strabon, Geographica, (Çev.A.Pekman), İstanbul, 1993.

Büyük Menderes Havzası'nda Tunc Çayı Öncesi Buluntu Merkezleri ve Yerleşimleri

Fig. 1